

*Az írás – helyben: köd s óceán**

Kalász Mártonról

A mikor a költő létrehozza művét, nem megold, hanem teremt. Képeiben szenvedélyesen ismétli a világ kiigazított változatát, miközben a tapasztalatokon túli, fölöttes élet hívó szavára figyel. Az újrakomponált világ (a maga tágabb kontúrjaival) a metafizika első jeleit önti formába. „...a másikat nézem; őt, aki ott van / mögöttetek. / A másikat, aki mindig a másik – / nem látszik. Honnan is sejthetitek?” (*Viola d’amour*).

A fiatal Kalász Márton egy eltorzult, a lét anyagi jellegét kötelező tantétel gyanánt, egy merev hitágazat dogmájaként szajkózó és a közösségi egyenlőséget, akár a termelést, selejtszintre degradáló korban fogalmazza meg, hogy az ambíció, a kész mű és a körülmények közötti feszültség az írás legnyomasztóbb, egyszersmind legfelemelőbb realizmusa. „...pozdorja [...] mindenütt” – sóhajt legelső könyvbeli versében (*Érlelő napok*).

A múlt század ötvenes éveire eső pályanyitányát súlyozni kívánó ifjú poéta színbő népi idilljeiben, környezetének finom, archaizáló festésében különös szimbólumok lobbannak. Ott, ahol sors és élet kínosan távol esnek egymástól, s egyik a másiknak legfőljebb gyötrő elálmodozása, a lassan beérő versíró bravúrosan tömörített formulái szerint azt a bizonyos másutt zajló életet kifejezni az evilági impressziókkal együtt, előszörre egészen egyszerűnek tűnik: a költői mű tulajdonképpen lélek és világ találkozása.

Csakhogy amíg a vers egyszer a csönd mélységéből fölszakadó hang, máskor épp e néhez, emberalatti némaság felé terjed tovább. Ha odakünn a tagadás és a meggyőződés szélső alakíthatósága jellemzi az életet, mi egyebet mondhatna a költő saját munkájáról, minthogy „a vers kétes szerzés, lopod haza / ködmön alatt, s mihelyt mindenki alszik, / kirakod, töprengsz, mi válnék belőle” (*Német erdők felől*).

A költészet s minden nagy költészet kezdetben ösztön. S küzdelem a véletlennel. Tudatosság és véletlen: itt bajos sorrendet felállítani. De a kezdeményezés az egymástól új színátmenetekre szert tevő szavaké. E kettősségből paradox módon egyetlen igazán komoly dolog olvasható ki: az alkotásnak a tökéletességhez mért valóságos mozgása. „MESZSZIRŐL jön a hang – / rémlik. Talán, / mintha a rossz pénzt járdára ejtik / az utca túloldalán. / Halk kuncogás kísért a gurulásban. / Nem mondanám – / ha nem volnék néhány hanggal szegényebb. / Lépek. Rossz pénz után?” – írja Kalász Márton az évődő, érzelmes *Viola d’amour*ban.

Üldözni a tökéletességet, hinni, hogy utolérhető: kinél roskasztó erény, kinél csak a rohanás gyötrelme. Minden műalkotásnak ugyanaz a végső célja: elmélyíteni és megvilágítani egy világot, amelyben a teremtő lélek legélesebben önmagát pillantja meg. („arcom, még fáradó / csüggeden itt, hogy fönntarts: köszönöm neked / kitartásod, bár fölismerhetővé / tennél...” – olvasható az *Arcom vagy* című versben.) S ha csakugyan megpillantja tulajdon magát, abban is hinni fog, hogy a világ csodált és firtatott sokar-

* A tanulmány a Magyar Művészeti Akadémia megbízásából készült.

cúsága mélységet és messzeséget rejt. Az írás ingatag hídjait odaát ismeretlen partok támasztják; titkos mesterség a költőé. Annyi bizonyos, hogy vallástalanul lehet írni, de valamiféle hit nélkül értelmetlen. A hit: erkölcsi intenzitás. Az írás pedig (még az ateisták számára is) folytonos próba egy megjelölt helyen – ha nem is okvetlenül Móríja hegyén. „Menjünk a tölsérnek, gyalog, / be, a palackba. Akkora / hittel, mintha szemhatár nyílnék” – fogalmaz, az ironián át is az íráshit igenlését hangsúlyozva, Kalász Márton *Próbafüzete*.

És ki a megmondhatója, tudatosan-e vagy ösztönös átérzéssel – de mindenesetre az erkölcsnek és a hitnek ez az erőssége mintegy sajátos minőségi elemként már a fiatal Kalász Márton verseiben jelentkezik. Pályakezdséhez nem éppen alaptalanul társul a zavartalan, az optimizmus alaptendenciáira támaszkodó zsánerszerző vagy tájköltő attitűdjé; igen, igaz, hogy a pályanyitány többnyire a költő dunántúli szülőfalujának otthonosságát festi; igaz, hogy a természeti és tárgyi világ külső szemléletéből fakadó színes elégiákat ír; igaz, hogy ez az érzéki tónusban tartott hang jó ideig nem szakad meg egészen. Sőt a szónak egy bizonyos nagyon tág értelmében folytonossága egyre összetettebb lesz. Igen, a *Hajnali szekerek*, az *Ünnep előtt*, a *Változatok a reményre* szerzője az impreszionista líra újszerű varázsát hozza – ezzel együtt hozza Babits, Illyés, Erdélyi és Csorba (távolabbról Arany János) hatását. Az erkölcs, a mesterségtisztelet, a szűkszavúság követelményét. Szekerek, ünnepek, hétköznapiak és tájak nem mellékes élményként vonulnak el előtte; minduntalan visszaérkezik a földhöz, ugyanakkor egy sóhajos, sugalmas hangja, mely a földtől nagyon is távol eső, égből érkező élményeket pendít meg; a felnövő lírikus szemléletében a tárgyvilág és a lelki tartomány megszűnik mereven különbözni. A dolgoknak e fellazulásában és rokonulásában több is van, mint a határok kötetlensége; egyeseknek ez épp elég ok a szertelenségre. Kalász Mártonnál viszont az empirikus attitűdöt és a metafizikai életérzést valami enigmatikus összefüggés forrasztja eggyé. A nyelvi zsugorítás, a lelki félhomály és fényzőn játékában az emberi végokok pazar analógiáit adja például *Az utolsó érintés* című ciklus.

A fiatal Kalász Márton odaadó tanítványa, de egyúttal önnön határait bővíteni kívánó híve a klasszikus hagyománynak. Vajon a szintakszis mértanát szétziláló stílusa nem a lázadó egy lépése-e? S vajon már idill és zsáner egyre nyilallóbb sebeiből idejekorán nem az izmusok hangszínén jajdul-e, vagy nevet keservesen a vers? „S nyújtott szekerek, ormóttan igák / indulnak benned – széjjeloszlanak. / Kemény harangszó száll a havon át, / s a fűzfák között fölnevet a fagy” (*Ha fölül ismét*). A költő, aki meg tudja adni benyomásainak külön levegőjét, s közben egyre élesebb szemmel tekint a füledt hazudozás hatalmi gyakorlatára, előbb-utóbb erkölcsi megfontolásokra kényszerül. Nem is kényszer ez Kalásznál; feszültségekkel teli habitusából következik, hogy – komolyan véve a civilizált ember vágyait – minden értelemben hívő költőként, belülről is elébe kell mennie mindannak, amit az örökké hullámzó élet addig kívülről rendelt a számára. Bármit él is át, látszat vagy gondolat élményét, a dolgok hatalma, a világ egyre inkább a látványok határain kívül látszik elrendezve lenni. Elrendezve – vagy összekuszálódva? E kérdést numerózus ügyévé emelve jut majd el a talány mitológiai és filozófiai árnyalatainak megrajzolásáig. Egyelőre azonban az *1953-as generációnak* titulált (s mások mellett Szécsi Margit, Csoóri Sándor, Tornai József, a verselő mivoltában is számba veendő Kondor Béla alkotta) költőnemzedék egyik tagjaként, a kolorizmus megőrzendő íráscéljával keresi tárgy és szellem találkozási pontját. Többnyire elégikusan fest,

amint ezt nemzedéki krédója, a tájhazától való elszakadást éneklő *A szökött ló elégiája* már a címével is elárulja.

Rilke mondja, hogy a versek nem érzések, hanem tapasztalatok. S Kalász Márton mintha Rilken is okulva kezdené tudomásul venni, hogy az ember szemléletébe és mozdulataiba beivódott tapasztalatoknak és emlékeknek előbb névtelenné és megkülönböztethetetlené kell válniuk; és *csakis akkor jöhet el a ritka pillanat*, amelyben *felkél a vers*. S e vers a szavakkal áll legszigorúbb függésben. Nyelvtani értelmén túlterjeszkedve, olykor egyetlen szó is kithet egy költeményt. Mennyire igaz az a lírai vaskosítás, amiről Kalász Márton a *Böjtb*ben ír: nincsenek kis szavak!

A külső anyagszerűség, a térhatású kép, a testi világ inspirációinak belsővé válása az élmények olyan esszenciájává sűrűsödik, és olyan metafizikát feltételez, amely a kész műben akár a legbonyolultabb gondolatokat is a hangzás, a ritmusok először hallott szuggesztivitásával ruhazza fel. Talán éppen azért, mert a költő egyszeriben fogalmakat érez, érzi a fogalmakon való töprengés lehetőségét, a gondolat ezer elágazhatóságát, a szétforgácsolt világ fölött a tartóssághiányt, zeneszerszámán a dal megütött hangja immár a kiváló okoktól elszakadt, magában megálló vallomás: vers a lucidus szótakarékosság állandó biztonságával arról, hogy a valóság csodálkozva felfedezett összefüggései mennyire bonyolult jelentőséget, nehéz bölcsességet takarnak. Ez a merőben egyéni hangzat határozza meg a költő jövőbeni zenéjét. Most kezdenek felszállni a lét inaktuális, örökkévalónak vélt tartományairól komponált tört dallamai, hogy a leghelyénvalóbb forma keresésére induljanak.

Hol dolgozik tehát az ihlet? A nyelvben? Vagy a valóság sokkal kézzelfoghatóbb síkjain? Esetleg a dolgok ki nem mondott elvontságában teremt interregnumot a versnek? „Érezlek én, napokig kint állsz. / Habzsolod a pusztító fényben / szürke elemet, szürke tájat. / Magad így, sugallja, megérted, / a szállást mióta kísérted, / s mindig szétrobbant erő, láрма / vágódik föl messze, helyetted, / sok dühödt nekilódulásra.” Érezzük, e sodró-megzökkenő intonáció, amelyben az ösztön, a benyomások mögött egy művelt poétalélek áll, realizmusával, de túl is a realizmuson mennyire az ismeretlen visszaverődése; a megmunkálás (itt kiváltképp az expresszivitás) minden titkával és furfangjával. Mérték, lüktetés, nyomaték, plasztikus rajz, az érzéletekből leszűrt lényegi szimbólum várják, hogy mintegy *össz-szerűen* felszívódjanak a formában, s ekkor létrejön az a feltétel nélküli szépség, amelynek egyik kitűnő példája a *Költő a tengernél*.

Ha szállásunk a másokban van, aki szintén csupa nyughatatlan keresés, önkutatás, vajon nem egy átellenes mindenség, nem a tárgyak földi kozmosza nyújt-e inkább megnyugvást az otthonkereső lélek számára? Végére is a tárgyak sugalmaznak; nemcsak hogy nem tompa klasszisok, valamennyi előfordulásukban jelentésük van. Maradók, megragadhatók, s minthogy történések, emlékek, sorsok fossziliáit őrzik, néha még tompa csendjükben is egész életek szószólói. „Sokféleségem jóize széttört, töredezik föl bóta elmémmel elfonnyadva más üzenete” – fogalmaz a költő a *Hírek Árgyelusnak* című ciklusban.

Hol van már innen az érzékek külső tanulságait firtató Kalász Márton? Mindaz, ami nagysággal ruhazza fel művészetét, most kezd kibontakozni. Most, amikor tárgy és jelenség érzi világát a gondolat határtalan vonatkozásaira nyitja föl a vers. A tárgy magában levő szépségét Kalász az ismeretlen utáni vonzódás megfoghatatlan árnyalataival dúsitja.

Költészetének egyik nagy titka az állandó változásban igazolódik, de mint a megújulás biztossága, úgy ragyog távolságaiban a hűség: ha korszakoljuk, világos, hogy egyre újabb tartományai a saját előzményüket is magukba sűrítik; nincs periódusa, amelynek érzelmi-stiláris genezisében ne volna fellelhető, hogy e líra alkatelemeinek mennyire becses része a ragaszkodás és a hit. Kétséges-e, hogy a tárgyi világ jelentősége és archaizmus, az ifjúkori atavizmusokból származó asszociációk és mérlegelések, a beérett tapasztalatok alapján fölfejthető szimbólumok ösztökélték a *Hírek Árgyélusnak* című ciklus születését? Akárhogyan is, ez a szűkszavú konstrukció – neologizmusaival, mesei, bibliai utalásaival, régiségrajongásával, a költészeti hagyományra való hivatkozásaival – teljességgel egyéni forma. S micsoda hangulatokat és távolságokat köt át a versek különös szófűzése! Ami e forma felől nézve távolság, gondolatok és képzetek távja, az lelkiileg gyötrelmes mélység.

A sorstól és a természettől egykor egy megejtő nyelvű tájhazát kapott költő, e hozomány százszoros megzenésítése után a gondolati lírai érzelmeket nem felejtő, de józan, a racionalitás és a misztikum lehetséges kötődéseit kutató poétaként jelenik meg, s jószerével csakis ciklusokban gondolkodik. Ezután szinte valamennyi versének ugyanaz a próbája: a természetesség milyen fokán és az intellektualitás miféle fegyelmében képes a vers érzékiségét és a szellem merész társításait egymásba helyezni. A kivételes tömörségű vershangra szert tett Kalász Márton részben összekapcsolódó, részben önállósult ciklusaiiban mintegy a tematikát elmélyítve, kép és fogalom különleges indázásában bontakozik ki e tömörség.

Hogyan rántja bele a képzeletet, az észrevehetően mind közelebbi transzcendencia élményeit a kifelé élő kíváncsiság tapasztalataiba egy érett költő: ez például *Az imádkozó sáska* tán legfőbb tétje. Innentől vagy még inkább a furcsa, néhol bizarr gondolati kalandokkal gazdag *Szállástól* számítva a költő örökös átalakulókedve kiapadhatatlannak tetszik. S talán nem alaptalan a feltételezés, hogy Kalász Márton ez idő tájt döbben rá igazán, hogy a lírának az életről nincs végső szava. A pannonbeli habitust már-már körbeveszi a súlyokhoz lekötött északias éleslátás, s e tiszta világzomben meg-megcsillanó, szintén északias-németes misztikum. Körbeveszi, de nem veszejt. Kalász Márton legmesszebbre hatoló gondolatiságát is valamiféle életesség és személyesség karakterizálja. „Szárnyá keltetni – fogalmaz a *Sötét sebben* – s a Teremtőt dicsérni, amiért érzékkel a gondolatot / elegyíthette értünk...”

A modern költőnek, a töredékesség e foglyának, ha nem akarja elveszíteni az életet (akár például stiláris értelemben), még kétségbeesésében is egyetlen lehetősége a folytatás, azaz minden befejezett versét meg kell gyónnia egy újabb versben: nem hiába, hogy a modern költők repertoárjában a folytatás voltaképpen a teremtés szüntelen megigazítása és vezeklés. Egyúttal a hitelességre belecsapó kényszer is; a költő önarcképének lehetőleg az élet minél több arcára kell hasonlítani. Amiről itt szó van, nem egyéb, mint delejes hermetizmus. Hermetizmus, valamifajta meggondolt, az ismeretlenből leragadott bűvösség, ami nem bezárulni óhajt, hanem a világról vett igazságait egymással összemérni. Kalász líráján Hölderlin szelleme suhan át újra és újra. Hogy szerző és olvasó egyaránt hozzászokjanak: az emberről szerzett finom életrealitások annyiféleké, ahány idegrendszer elszenvedti őket. Igaz, a lélek alkalmazkodása nem választható el attól a kettősségtől, hogy közben a test cinkos vagy lázadó viszonyban szolgálja a történelmet. Hány maró perpetuális kérdést vet föl, mondjuk, a fölfogható és a fölfoghatatlan, az időbeli és az időtlen viszonya? (Nem e viszony fojtó mélységeit tárja-e fel a *A rózsafestő* vagy *Kezdő baláltánc?*)

Időbeli és időtlen? Mivé emelkedhet az egyén élete e végletek között? Minden mindennel összetartozik, akár programhibaként, akár istenien elrendezett időfolyamként tekintünk a történelemre: mert az időbelin és az időtlenen töprengő személyiség ebben a fogalomban tárolja tapasztalatait. A végtelen álmával és a tényekre való kegyetlen föleszméléssel. Történelem: valami, ami valahol egy; a helyszínek és részletek azonban különbözők. Az írás porondjára lépő Kalász Márton hamar megérinti a történelem, és az *Éjjeli körmenettől* kiváltképp visszajáró témája a háború (vagy másképp: a minden észbeli és erkölcsi logikumnak ellentmondó viszály). A vas csatája és az eszmék összeütközése – ez is a háború. A rettenet, a legkegyetlenebb borzasztóságok prédája azonban – vas ide vagy oda – az egyéni élet; a vak erőket ő testesíti meg, vagy őrajta győznek. „jel nincs: határ van. / S ki védekezve, gond-e, most itt állhatok – / lett, volt remény változatokra, lettek-e távlatok” – teszi fel a kérdést Kalász Márton a *Van Gogh kertjében*. Ahogy e dilemma itt szembenéz a létezéssel: grammatikai bravúr. S döccenő zenéjével s tömörségével Celanra, filozófiai megokoltságával Hölderlinre emlékeztet. Az életkérdések nyelvtana nyer kifejezést, az a komplikált, közbevetésekkel tűzdelt, érdes beszéd, amely a sértetlen reménytől a kétségbeesésig, a hit ünnepi alkalmaitól a hit mindennapi ragyogásáig ragadtatja magát. Ha ez a szív izgatószerere, egyben gyógyírja is: a ráció képtelen ilyen messzire menni. Ehelyett a saját tagadása lesz az üdvössége: önnön határait az érzelm követelésére megnyitva, s ezzel a számokban, kalkulációkban és automatizmusokban realizálódó korunk szorongásait feloldani próbálva a misztérium tájékán keresi az otthonosságot. Példának okáért Isten felé veszi útját. A szétszórt világokat, azaz a töredékességet és a megkínlódott szorongást az élet lüktetése szerinti mozgékony misztérium, vagyis az írás világára áttéve a valóság határainak egyre szélesíthetőbb voltát feltételező versrend keresi az alkalmas stílust, hogy a formák magasan töredék és szorongás egyaránt költészetté váljon.

S ne higgyük, hogy a tárgyias, integrálóképes nagypróza lényegileg más osztály: nincs-e meg a legeltökéltebb realizmusban, a konkrét egyetemesben is a rejtélyes szellem? Az irodalomban kimondva minden dolog több önmagánál. A valóság sosem egyirányú. Ráadásul az emberi élet értelméhez mérve, amely értelem alapvetően ugyanazokba az örök vágyakra vetődik, ez az ingadozó valóság mintha egyre inkább az irracionális felé húzna.

A XX. század, e totális történelmi kor, leginkább egy felezett küzdőtérnek mutatkozik, ahol az ember az egység iránti sóvárgása közepette minduntalan világokat különít el egymástól, miközben a század olyanformán ontja a példákat, mint az elgennyedt test; látjuk, hogy a transzcendenciára éhes ember mindennapi cselekedete hogyan torkollik sárba, s hogy a világot mindentől magyarázni akaró szellem hogyan válik az aljasság ideájává. Ebben az abszurdításban kell élnünk. S ebből sarjadnak fel Kalász Márton prózaművei – amellet, hogy a verset időlegesen félretéve ír egy érdekes meseregényt (*Morgató*), közzéteszi esszéit és tanulmányait (*Atossa királynő álma*). S minthogy berlini tartózkodása egybeesik a szégyennappal, a Berlint kettéosztó fal avatásával, bőven van emléke, hogy a történelem szilaj és szenvedélyes tanú a *die Berliner Mauer*rel kapcsolatban 1961. augusztus 13-ától 1989-ig miért és mire vártak.

A *Téli bárány* háztájias és drámai világa azt a mikrokörnyezetet idézi fel prózában, ahol az „otthon, vagy bárhol; ahol épp a híd / közben ismét átkelőhellyé vált” (*Honvágy*). A regény az egy országon belüli két entitás – a magyar és a magyarországi németiség mentalitása, öröksége és kultúrája – közötti híd. Cselekménye a szimbolikus pró-

za és az emlékezet keretében rögzíti és komponálja újra, hogyan hat egy kisebbségi falu lakóira a történelem.

Ehhez képest a *Tizedelőcédulák* a legkevésbé sem regényszerű: szűkszavú, dokumentumokkal árnyalt passzusokban ábrázolja a félrecsúszott hatalom nehezen megbocsátható indítékait s azt az egyes népcsoportokra irányuló történelmi kinszenvedést, amelyet a politikum magaslatain előre elgondolva szított a hatalomhoz jutott téboly. Az a tragédia, amelyet a *Tizedelőcédulák* elbeszél, voltaképpen akarva-akaratlan elkülönül szereplőitől, s mint figyelmeztető és parancsoló történelmi gondolat élt tovább: mindig valami magas szerephez jutó tudatzavar teszi lehetővé, hogy a Káin kezében szorongatott husáng újra és újra lecsapjon.

Kalász Márton szavai (gyakran használt kifejezésével élve) a rög, a föld illatát, a természet megfejtett hangzatait, az állatok jelenlétét („Megjön az igazság, akár reggelre a ló”), növények tulajdonságait viszik be lírájába. E szavaknak ideges vibrálásuk van, e szavak történelmi és irodalmi hangulatok rekeszei. Az otthonias történetekben éppúgy varázsát leli költészete, mint a mennyégben. Nála nem lehet figyelmen kívül hagyni Istent, ám nem lehetséges figyelmen kívül hagyni Isten apró teremtményeit; egy szem diót, egy fej hagymát, mert ezek is a vers nyersanyagául szolgálnak. Egyforma biztonsággal lép Isten elé („Hazatérés Istenhez a történelem – / tanítjuk néha még. Bárki, akár / romlanék benne, helyt is állt s megigazult, / arcunk visszfénye bíráin egy nap fönt látható”), és az életerő földi próbáiba („foglalj, várj életet egybe”). Külön kérdés, vajon a kelet-közép-európai ember történelmi fojtottságának mekkora a szerepe a költő történelemszemléletében.

Az ítélet szeretetben való oldását se erőből, se szellemből, se szókinccsel ki nem csúfolni: hogy ez egy magyar költőre nézve társtalan álláspont-e, s mennyi benne az ízlés, az Istenhez hajlás, a reménykedés – mint az egyéniség véletlene marad a lírai rejtélyek cégére alatt. Mindenesetre Kalász újabb írásai, sokszor a verset véve témául, derekasan szertenéznek: Brodskijtól Venclováig, a kortárs német líra egy-egy jelesétől a svéd Tranströmerig, az alkat vagy a mondandó okán eminens belső unióban él a világköltészet számos mesterével. Ez is egy szimbólum, hisz végre a verselés sem egyéb, mint unió, összeszövés; az egybefoglalt érzések és gondolatok, ellentétek és párhuzamok izgalmas játéka a nyelvben. Játék, amelynek kimenetelét néha a sokféleség, néha a mélység szabja meg. „Hova lett, mivé vált bennünk egy lelki hatalom?” – kérdezi a *Honvágyban*.

Lám, titkokkal kezdődik és végződik minden. S a költő hűséges. Ha eljut az olyasféle, már-már a teljességgel csábító metafizikai örömig, mely a költészet végokokra mutató (hol ékes, hol kopár, hol artisztikus, hol cifrázatlan) méltóságából és e méltóság iróniájából ötvöződik, még mindig hűtlenség volna nem nekigyürkőznie a következő lépésnek. ◀

KELEMEN LAJOS (1954) Kaposváron él. Versek, esszék, könyvkritikákat ír. Utóbbi kötetei: *Olvasó* (esszék, 2008); *Föltett igaz* (válogatott és új versek, 2010).